

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŻNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 11, 2023

MAGDALENA SOCHA

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA, POZNAŃ
ORCID 0000-0001-8012-9127

CO MA PIERNIK DO WIATRAKA...
KILKA SŁÓW NA TEMAT ZAKRESÓW
ZNACZENIOWYCH WYRAZÓW
W SŁOWNIKACH JĘZYKA POLSKIEGO
I POLSKIEGO JĘZYKA MIGOWEGO

Posługiwanie się językiem opartym na modalności wizualno-przestrzennej (por. Juszczak, 2009; Świdziński, Rutkowski, 2014; Ruta, Wrześniewska-Pietrzak, 2017) nie jest łatwe dla osób władających językiem fonicznym przyswojonym na drodze naturalnej akwizycji.

Akwizycja języka ojczystego jest naturalnie przebiegającym procesem, który polega na ciągłym rozpoznawaniu i weryfikowaniu reguł hipotetycznych, wobec danego języka (Białek, 2015). Angielski termin *acquisition* jest w polskiej literaturze przedmiotu tłumaczony jako „przyswajanie” lub zamiennie „nabywanie”, a najrzadziej chyba jako „akwizycja”. Ida Kurcz sugeruje, że owo nabywanie może być traktowane jako termin nadrzędny wobec przyswajania i uczenia się (2007, s. 19). Efektem procesów przyswajania i uczenia się jest możliwość wyodrębnienia pamięci proceduralnej (odpowiedzialnej za procesy nieuświadomione, automatyczne) oraz *pamięci deklaratywnej, dostępnej dla naszej świadomości, obejmującej pamięć semantyczną i epizodyczną* (Garncarek, 2018, s. 15).

Leksyka języka migowego niekiedy sprawia problem uczącym się, ponieważ nie zawsze ich znaczenia są dokładnym odzwierciedleniem znaczeń słów polskiego języka fonicznego. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu znaczenia leksykalne wybranych pól semantycznych języka polskiego pokrywają się ze znaczeniami leksemów polskiego języka migowego. Analizie poddano wybrane pola semantyczne z „Wielkiego słownika języka polskiego” pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (2023), a dla polskiego języka migowego jednostki z „Korpusowego słownika polskiego języka migowego” (Łacheta i in., 2016).

W powszechnej opinii funkcjonuje przekonanie, że języki te to tak naprawdę jeden i ten sam język, tylko przekazywany za pomocą innych kanałów (fonicznego i manualnego). Zatem zostaną zaprezentowane, wyodrębnione i poddane analizie porównawczej jednostki słownikowe. Istotną okaże się także próba odpowiedzi na pytanie, na ile ich zakresy znaczeniowe pokrywają się w obu słownikach. Szczególny nacisk zostanie położony na te leksemy, które w swoich definicjach będą wskazywały na różnice semantyczne. Badania były prowadzone w nurcie badań semantycznokulturowych, dzięki czemu będzie możliwa refleksja na temat tego, na ile językowy obraz świata słyszących jest zbieżny z tym, który można zaobserwować wśród głuchych/Głuchych.

Należy zwrócić uwagę na różnice terminologiczne. Słowo *głuchy* pisane małą literą odnosi się do wszystkich głuchych i słabosłyszących niezależnie od stopnia uszkodzenia słuchu. Słowo *Głuchy* pisane wielką literą niesie ze sobą uwarunkowania kulturowe, to określenie używane w stosunku do społeczności posługującej się językiem migowym, która dzieli ze sobą doświadczenia (Wrześniewska-Pietrzak, 2017, s. 8). Na potrzebę artykułu zdecydowałam się korzystać z terminu „głuchy/Głuchy”, za pomocą którego zwracam uwagę na to, że w grupie, którą nazywam w ten sposób, znajdują się *osoby przynależne (lub deklarujące przynależność) do mniejszości Głuchych, a także te, których identyfikacja jest inna. Wspólne jest im jednak doświadczenie głuchoty* (Wrześniewska-Pietrzak, 2017, s. 78).

W pracy została przyjęta perspektywa studentki, biorącej udział w zajęciach fakultatywnych z polskiego języka migowego (dalej PJM) oraz kursach PJM, a także nauczycielki języka polskiego.

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania polskim językiem migowym. Wynika to prawdopodobnie z rozwoju społeczności głuchych/Głuchych oraz świadomości istoty i roli języka dostępnego im na drodze naturalnej akwizycji. Wraz z tymi procesami pojawiły się więc publikacje

zbierające słownictwo PJM, kategoryzujące je i porządkujące według przyjętych kryteriów. Trudności w tworzeniu słowników dla języków wizualnoprzestrzennych wynikają najprawdopodobniej z rodzaju dominującej modalności (Ruta, Wrześniewska-Pietrzak, 2017, s. 139). Mam na myśli istotę modalności audytywno-werbalnej, nadawanej za pomocą głosu, a odbieranej za pomocą słuchu, oraz modalności wizualno-przestrzennej, nadawanej za pomocą gestów, a odbieranej za pomocą zmysłu wzroku. Przedstawicielami pierwszej są języki foniczne, a drugiej – języki migowe.

Lista przedsięwzięć szerzących wiedzę na temat społeczności głuchych/Głuchych i samego języka migowego w ostatnich latach się wydłuża. Uwagę zwraca jednak cel, którym kierują się twórcy projektów. Przygotowując słowniki, autorzy *myślą o ich funkcji edukacyjnej – nauczaniu polskiego języka migowego (PJM), naukowej – opisie lingwistycznym PJM, a także popularyzatorskiej – gdy celem stworzenia opracowania jest zwiększenie społecznego zainteresowania językiem migowym* (RutaKorytowska, Wrześniewska-Pietrzak, Wiśniewska-Janowska, 2020, s. 228).

„Korpusowy słownik polskiego języka migowego” został przygotowany pod redakcją Joanny Łachety, Magdaleny Czajkowskiej-Kisil, Jadwigi Linde-Usiekiewicz i Pawła Rutkowskiego, czyli badaczy związanych z Pracownią Lingwistyki Migowej Uniwersytetu Warszawskiego.

Korpus stanowi zbiór tekstów, na podstawie których dokonuje się ekscerpacji, czyli spisania słów (form wyrazowych) oraz obliczenia i opisania ich. W językach fonicznych można je tworzyć na podstawie tekstów drukowanych, pisanych odręcznie, a także tekstów mówionych (nagrania w formie audio i wideo). W przypadku materiału dotyczącego modalności wizualno-przestrzennej skorzystano z nagrań, w których brali udział natywni użytkownicy PJM, pochodzący z różnych obszarów Polski, zróżnicowani pod wieloma względami. To dzieło leksykograficzne jest dostępne jedynie w internecie, co wiąże się z właściwościami języka migowego: jednostki słownikowe zarejestrowane w korpusie wymagają reprezentacji w postaci opisu, ale zwłaszcza prezentacji krótkiego wideo, które rejestrowałoby sposób migania danego znaku.

Nazwy narzędzi stanowią interesujący materiał badawczy z uwagi na codzienność wykorzystania. To cenne źródło informacji o życiu codziennym w społeczeństwie. W wielu językach fonicznych można zauważyć dublety w kontekście nazw, mogących różnić się zasięgiem (leksyka ogólnopolska lub regionalna), zwłaszcza w przypadku określeń narzędzi rolniczych czy kuchennych (przykład: *haczka – motyka, mątewka – kwirlejka*).

Materiał badawczy stanowi 37 artykułów hasłowych, które rejestruje (Łacheta i in., 2016) w kategorii „narzędzia”. W zestawieniu z artykułami hasłowymi pochodzącymi z „Wielkiego słownika języka polskiego” pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego (2023) to niewielka liczba, ponieważ wśród haseł należących do kategorii tematycznej „człowiek i technika”, a dalej do podkategorii „budownictwo” i „materiały, narzędzia i maszyny budowlane”, wyniki wyszukiwania liczą 434 pozycje, a wśród kategorii tematycznej „codzienne życie człowieka”, a dalej w podkategorii „praca” oraz „materiały i narzędzia pracy” – wyniki wyszukiwania wskazują 504 jednostki, co daje łącznie 938 jednostek leksykalnych. Uwidacznia się wyraźna dysproporcja, wynikająca prawdopodobnie z realnego zapotrzebowania leksykalnego. Wśród 37 artykułów hasłowych ok. 25% stanowią te dotyczące zawodów najczęściej proponowanych w szkołach branżowych przy ośrodkach dla głuchych: kucharz, krawiec, fotograf.

Ikoniczność, która jest jedną z cech języków wizualno-przestrzennych, w tym także języka migowego, co wynika zapewne z modalności tego systemu językowego. Jednak dzisiaj wiadomo już, że o ile są oparte na imitacyjności, motywują je bodźce wzrokowe (Fabisiak, 2010a, s. 184; Rutkowski, 2017, s. 15; Łozińska, Rutkowski, 2017, s. 58). Analizując leksykę dotyczącą narzędzi, warto zwrócić uwagę na oddanie sposobu użytkowania (Fabisiak, 2010b, s. 70). Znaki oddające sposób użytkowania desygnatu – to dość liczna grupa leksemów. Ikoniczność tych znaków opiera się na naśladowaniu czynności, w której używa się danego desygnatu. Są to słowa, takie jak: *lupa* (za pomocą której się patrzy), *klucz* (którym otwiera się zamek), *młotek* (którym się uderza), *drabina* (po której się wchodzi), *piła* (którą się piłuje), *śrubokręt* (którym można coś wkręcać), *żelazko* (służące do prasowania), *wąż ogrodowy* (którym podlewa się np. ogród), *wędką* (za pomocą której można łowić ryby), *wiertarka* (służąca do wkręcania), *aparat fotograficzny* (którym robi się zdjęcia). Występujące w tej kategorii znaki są najczęściej używane w rozumieniu rzeczownikowym, ale niektóre z nich mogą występować także w funkcji czasownika: *klucz* – *otwierać/zamknąć*, *śrubokręt* – *wkręcać*, *żelazko* – *prasować*, *młotek* – *wbijać*, *wąż ogrodowy* – *podlewać*, *wędką* – *łowić ryby*, *wiertarka* – *wiercić*, *aparat fotograficzny* – *fotografować*. Pełniona w zdaniu funkcja w przypadku wyżej wymienionych leksemów zależy bardzo często od kontekstu przekazywania komunikatu w zdaniu.

W zebranych materiale leksykograficznym w aspekcie PJM w kategorii narzędzi zwróciłam także uwagę na zjawisko polisemii i homonimii. Wskazanie zależności jest trudniejsze niż podczas analizy leksykograficznej na gruncie języka polskiego – fonicznego. Na potrzebę badania materiału za homonim uznałam

jednostkę leksykalną, mającą jednakową formę, ale inne znaczenie, a za polisem taką jednostkę, która wykazuje wspólne związki semantyczne z innymi leksemami. Przykładami homonimów będą zatem takie słowa, jak: *igła* – *czwartek*, *klucz* – *przydomek*, *gwóźdź* – *ustawa/konstytucja/powtórzenie*, *narzędzia* – *iść pieszo*, *ołówek* – *gapa*. W grupie polisemów wyróżniłam następujące przykłady: *lupa* – *detektyw*, *klucz* – *otworzyć/zamknąć*, *szablon* – *wzór/kopia/naśladować*, *piła* – *piłować*, *śrubokręt* – *wkręcać*, *narzędzia* – *ślusarz*, *żelazko* – *prasować*, *młotek* – *ubijać*, *wąż ogrodowy* – *podlewać/strażak*, *wędką* – *rybak/łowić ryby*, *maszyna do szycia* / *krawiec* / *krawcowa* / *krawiectwo*, *serwis* – *konserwator* / *mechanik* / *hydraulik*, *młotek* – *ubijać*.

Warto zwrócić uwagę na ciekawe zjawisko hierarchizacji i rozległości, a więc relacji hiperonim – hiponim w przypadku jednostki leksykalnej *serwis* – *konserwator* / *mechanik* / *hydraulik*.

Zbiór leksykalny w przypadku PJM jawi się jako uboższy niż prezentowany w języku fonicznym. Ograniczenia wynikają prawdopodobnie z tego, że niektóre jednostki leksykalne, które można brać pod uwagę, analizując narzędzia, zostały włączone np. w kategorię „data, czas” – znak określający *farbę* jest tożsamy ze znakiem odpowiadającym leksemowi *dzisiaj*, zatem został włączony w wyżej wskazaną kategorię semantyczną. Za najważniejszą cechę nazw wskazujących na narzędzia uznaję właśnie ikoniczność, co wiąże się z modalnością PJM. Znaki nawiązują do kształtu oraz użycia desygnatu. Język migowy jest o tyle specyficzny, że trudno ujmować go w te same ramy leksykologiczne, co język foniczny, trudno o tożsamą kategoryzację.

Językiem dostępnym na drodze naturalnej akwizycji słyszącego Polaka jest foniczny język polski, natomiast Polaka głuchego/Głuchego – polski język migowy. Głuche dziecko niesłyszących rodziców przyswaja język migowy w sposób spontaniczny. Dziecko głuche w rodzinie słyszącej nie otrzyma języka migowego od rodziców, bo oni go nie znają. Wprowadzenie takiego dziecka w Świat Ciszy musi być szczególnie zorganizowane. Przez długi czas nauczanie dzieci głuchych/Głuchych było zogniskowane wokół podejścia oralistycznego, nastawionego na język foniczny. Dziś, z uwagi na wzrost świadomości wśród specjalistów, pedagogów, logopedów, psychologów – sytuacja wygląda zgoła inaczej. Staje się bardziej otwarta i dostosowana do potrzeb użytkowników konkretnej leksyki, jest oparta na multimodalności, na zróżnicowaniu, adekwatnie do indywidualnych potrzeb.

Należy pamiętać, że PJM nie jest wizualną wersją polszczyzny fonicznej. Pod względem strukturalnym to dwa w pełni rozwinięte języki (również w wersji ar-

tystycznej). Różnice kanału komunikacyjnego i życia w środowisku posługującym się konkretną modalnością sprawiają także, że zasoby poszczególnych pól semantycznych są i będą zróżnicowane.

BIBLIOGRAFIA

- Białek M. (2015). Input w dyskursie klasowym na przykładzie języka niemieckiego jako obcego w szkołach ponadgimnazjalnych. *Linguodidactica*, t. XIX.
- Fabisiak S. (2010a). Imitacyjność w polskim języku migowym. *Poradnik Językowy*, z. 6.
- Fabisiak S. (2010b). Przejawy imitacyjności w systemie gramatycznym Polskiego Języka Migowego. *LingVaria*, nr 1 (9).
- Garncarek P. (2018). Nauczanie dzieci języków obcych w kontekście akwizycji pierwszego języka. *Postscriptum Polonistyczne*, 2 (22), s. 13–24.
- Juszczak S. (2009). Aspekty modalnościowe edukacji medialnej. *Chowanna*, r. 52.
- Łacheta J., Czajkowska-Kisil M., Linde-Usiekiewicz J., Rutkowski P. (red.) (2016). Korpusowy słownik polskiego języka migowego, strona internetowa: www.slownikpjm.uw.edu.pl. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Łozińska S., Rutkowski P. (2017). *Nazwy kolorów w PJM, czyli o ikonizacji nieimitacyjnej*. W: P. Rutkowski (red.), *Ikonizacja w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ruta K., Wrześniewska-Pietrzak M. (2017). „Odnaleźć się w przestrzeni” – problemy z przestrzenną organizacją komunikatu na lektoracie PJM. *Forum Oświatowe. Studia i rozprawy*, t. 29, nr 2.
- Ruta-Korytowska K., Wrześniewska-Pietrzak M., Wiśniewska-Jankowska A. (2020). *Słowniki polskiego języka migowego dostępne online. Krytyczna analiza leksykograficzna*. W: M. Bańko, W. Decyk-Zięby, E. Rudnicka (red.), *Leksykografia w różnych kontekstach*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rutkowski P. (2017). *Rola ikonizacji w komunikacji migowej*. W: P. Rutkowski (red.), *Ikonizacja w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Świdziński M., Rutkowski P. (2014). *Ikonizacja nieleksykalna: reprezentacja referencjalna jako składnik tekstu w językach wizualno-przestrzennych*. W: P. Rutkowski, S. Łozińska (red.), *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wrześniewska-Pietrzak M. (2017). *Aksjologiczne wyznaczniki tożsamości w wypowiedziach głuchych i w czasopiśmie „Świat Ciszy”*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Żmigrodzki P. (red.) (2023). *Wielki słownik języka polskiego*, strona internetowa: www.wsjp.pl.

MAGDALENA SOCHA

COMPARE APPLES TO ORANGES...
A FEW WORDS ON THE MEANING RANGES
OF WORDS IN POLISH LANGUAGE
AND POLISH SIGN LANGUAGE DICTIONARIES

SUMMARY

The article focuses on finding to what extent the lexical meanings of selected semantic fields of Polish language coincide with the meanings of Polish sign language lexemes.

Selected semantic fields from the Great Dictionary of Polish Language edited by Piotr Źmigrodzki (www.wsjp.pl) and the Corpus Dictionary of Polish Sign Language (www.slownikpjm.uw.edu.pl) were analysed. The extracted lexical items from both corpora were subjected to comparative analysis to see to what extent their ranges of meaning overlap in both dictionaries.

Keywords: Polish Sign Language (PJM), visuospatial modality, lexical meaning, semantic fields